

Y-Säätiön kooste (huhtikuu 2021); Sosiaaliturva ja asumisen turvaaminen

Asunto ensin -työssä asunto nähdään ihmisoikeutena: jokainen tarvitsee asunnon ja tarpeenmukaista sekä ihmisen itsensä kanssa yhdessä suunniteltua tukea ja palveluja, jotta myös asuminen onnistuisi, eikä kukaan joutuisi uudelleen asunnottomaksi. Asunnottomuuden ennaltaehkäisy- ja poistamistyötä ohjaava Asunto ensin -periaate tarkoittaa myös asumisen ja asumisen tuen vaihtoehtoja. On huomattava, että asunnottomuuden aiheuttamat inhimilliset ja taloudelliset kustannukset ovat huomattavan korkeat.

Asunto ensin -mallia ohjaa toipumisorientaatio, jolloin myös päihitteettömiä asumisratkaisuja tarvitaan sellaiseen haluaville. Päihitteettömyyden vaatimus ei saa olla edellytyksenä asumisen turvaamiselle. Asunnottomien palveluissa on mahdollisuus yhteisöllisyyteen, arjen mielekkääseen toimintaan ja tarpeenmukaiseen tukeen erilaisissa elämäntilanteissa. Asunnottomuusuhka ja asunnottomuuden erilaiset muodot ja niistä johtuvat vaikeudet on tarpeen tunnistaa sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa, sillä ne vaikuttavat ihmisen toimintakykyyn ja -mahdollisuuksiin. Asunnottomina olevat ihmiset eivät ole homogeeninen yksi ryhmä, vaan esimerkiksi nuorten ja naisten asunnottomuus on paljolti piiloasunnottomuutta, ja naisten kohdalla väkivalta ja seksuaalinen hyväksikäyttö ovat arkea.

Palvelutarpeet eivät kohdistu vain tiettyyn etuuteen, vaan laajemmin kokonaisvaltaiseen hyvinvoinnin edistämiseen ja turvaamiseen. Sote-palveluja tulee kehittää yhdessä ja yhteistyössä asunnottomuutta kokeneiden ihmisten (kokemusasiantuntijat) kanssa traumatietoisesti, jolloin löydetään tehokkaimmat toimintamallit yhteisesti hyviksi käytännöiksi. Seuraavassa kolme keskeistä kokonaisuutta:

1) Asumisen turvaaminen ensisijaista

Asuminen on turvattava kaikissa elämäntilanteissa ja erityisen tärkeää on asunnottomuuden ennaltaehkäisy. Asunnottomuusuhka konkretisoituu erityisesti silloin, kun tulot ovat minimissään ja asumisen kustannukset ovat suhteessa käytettävissä oleviin tuloihin liian suuret. Kohtuuhintainen asuminen on siten suhteutettava ihmisen tulotasoon, sillä muihin elämisen tarpeisiin pitää jäädä rahaa. Edullisten vuokra-asuntojen puute kasvattaa asunnottomuuden riskiä erityisesti kasvukeskuksissa, ja riski vuokravelkaantumiseen kasvaa.

Talousongelmat voivat johtaa ongelmiin asumisessa vuokravelan takia. Vuokravelka edistää hädätouhan realisoitumista, kun velkaa on toistuvasti tai 2-3 kk ajalta. Häätöprosessi on kallis molemmille osapuolille. Se lisää vuokralaisen velkaa ja vuokranantajan tappiot kasvattavat painetta vuokrankorotuksiin. Harkinnanvaraisella toimeentulotuella voidaan kriisiluontoisesti paikata vuokravelkaa, kunnasta riippuen. Tämä ei kuitenkaan ratkaise pienituloisuudesta johtuvaa velkaantumista ja siitä aiheutuvaa turvattomuutta. Viimesijaisena apuna toimeentulotuki onkin alkuperäisen tarkoituksensa vastaisesti muodostunut monille jatkuvaksi etuudeksi kattamaan asumistuen ja vuokran väliin jäävää kuilua.

Sairauden, työttömyyden tai avioeron aiheuttaman tilapäisen tai äkillisen tulotason heikkenemisen tasapainottaminen toimeentulotuen avulla on kuitenkin tarpeellista akuutin asunnon menettämisen

uhan välttämiseksi. Elämän kriisitilanteissa on paljon asioita järjestettävänä ja nopea asunnon vaihto edullisempaan ei ole aina edes mahdollista (esim. kasvukeskukset) eikä myöskään inhimillisesti tarkoituksenmukaista (esim. lasten koulunkäynti, julkisen liikenteen saavutettavuus). Pidemmän tähtäimen suunnittelu, kokonaisvaltainen palvelutarvekartoitus ja asumisen turvaaminen tuottavat enemmän hyvinvointia kuin se, että katsotaan vain kuukausittaista toimeentulotuen tarvetta.

Vaihtelevat käytännöt vuokravakuuden myöntämisessä on tarpeen yhdenmukaistaa. Usein asunnon vaihtamisen yhteydessä on maksettava uuteen asuntoon vuokravakuutena 2–3 kuukauden vuokran määrä sekä vielä ensimmäisen asumiskuukauden vuokra etukäteen. Samanaikaisesti on ollut edellisen asunnon vuokra maksettavana viimeiseltä asumiskuukaudelta ja edellinen vuokravakuus palautetaan vasta kun asukas on jo muuttanut pois. Osa vuokranantajista hyväksyy maksusitoumuksen, mutta osa vaatii rahaa. Maksukäytännöt myös etuutena vaihtelevat, joskus maksetaan rahana ja joskus vain maksusitoumuksena. Asunnon vaihto onkin taloudellinen riski asukkaalle silloin, kun taloudellinen tilanne on heikko jo entuudestaan. Ylipäätään asunnon saanti luottotiedot menettäneenä on äärimmäisen vaikeaa, vaikka velka olisi jo maksettu. Asunnottomuusuhka konkretisoituu tällöin esimerkiksi avo- ja avioerotilanteissa, jos luottotietonsa menettänyt henkilö on poismuuttaja.

2) Asiakslähtöinen palvelujen ja etuuksien yhteensovittaminen osana asunnottomuuden torjumista **Asunto ensin -malli johtotähtenä**

Pitkittynyt asunnottomuus on usein seurausta kasaantuneista ja pahentuneista ongelmista, kuten velkaantuminen, päihdeongelma, mielenterveysongelma tai rikostausta. Näillä ongelmilla on taipumus pidentää asunnottomuusaikaa. Lyhytaikainen asunnottomuus taas voi kohdata lähes ketä tahansa. Erityisesti sairastumiset, tulojen pieneminen ja köyhyysrajalla eläminen, työttömyyden pitkittyminen, katkokset tuloissa, nuorten aikuisten kohdalla riittämättömistä asumisen ja taloudenhallinnan taidoista tai lastensuojelutaustasta johtuvat elämänhallinnan ongelmat lisäävät riskiä joutua asunnottomaksi.

Yleislääketieteen erikoislääkäri Agnes Stenius-Ayoade havaitsi väitöstutkimuksessaan, että pitkäaikaisasunnottomat ovat usein monisairaita ja heillä on suurentunut kuolemanriski. Tutkimuksessa selvisi, että asunnottomilla oli verrokkiryhmään nähden noin viisinkertainen kuolemanriski, yli nelikymmenkertaisesti sairaalapäiviä psykiatrisessa sairaalahoidossa, kymmenkertaisesti sairaalapäivystyskäyntejä ja yli kuusinkertaisesti sairaalapäiviä somaattisessa erikoissairaanhoidossa. Tutkimuksen mukaan asunnottomat henkilöt kävivät perusterveydenhuollon lääkärin vastaanotolla mielenterveys- ja päihdeongelmien, traumausten ja infektioiden takia, mutta krooniset taudit olivat alihoidettuja. Stenius-Ayoade toteaa, että oikea-aikaisen ja asianmukaisen hoidon saatavuus on asunnottomilla riittämätöntä, mikä johtaa suureen erikoissairaanhoidopalvelujen käyttöön.¹

Asumisen turvaaminen on keskeistä, jotta ylipäätään muut palvelut olisivat tuloksellisia ja vastaisivat tarkoitustaan. Palveluissa voisi olla laajasti käytössä asuminen puheeksi -toiminta, jossa asumisen tilanteen ja palvelun yhteensopivuus varmistetaan. Sairauden hoidon tai kuntoutumisen toteuttaminen epävakaisissa asumisolosuhteissa on lähes mahdotonta. Asuminen tulee turvata myös tilanteissa, joissa asukkaan/asiakkaan statuksen muuttuessa etuuksiin tulee katkos. Etuuden hakemisen, päätöksen

¹ Stenius-Ayoade, Agnes (2019). Helsingin yliopisto, lääketieteellinen tiedekunta, Väestön terveyden tohtoriohjelma. linkki <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/301731>

saamisen ja maksatuksen kestäessä myös asuminen vaarantuu asiakkaan velkaantuessa muualle. Katkos voi syntyä esimerkiksi, kun perustoimeentulotukioikeutta ei ole ja harkinnanvaraista voi hakea vasta kielteisen päätöksen jälkeen.

Asunto ensin -mallin tulee olla jatkossakin johtava periaate ja se on tarpeen tunnistaa ylisektorisesti. Käytännössä asunnottomana olevalle ihmiselle tulee järjestää asunto ja samanaikaisesti hänen tarvitsemansa tukitoimet (aiempi päihteettömyyttä ja kuntoutumista ennen asumista vaatinut malli ei ole tuottanut tulosta eikä vähentänyt asunnottomuutta). Suomessa on pääsääntöisesti luovuttu asuntoloista, sillä niissä ei ole ollut tarjolla sosiaalihuollon palveluita eikä myöskään oman kodin tuomaa yksityisyyttä ja turvaa. Vuonna 2008 käynnistyneen ensimmäisen pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämishjelman ansiosta on asuntoloiden tilalle tehty vuokrasopimukseen perustuvia vuokra-asuntoja, joten asukkailla on oikeus asumistukeen. Näissä asumisyksiköissä on tarjolla asumisen tukipalveluja, palveluntuottajat ovat asumissosiaalisen työn ammattilaisia. Kyse ei ole palveluasumisesta. Asukkaiden kanssa tehdään tarvittaessa erillinen sopimus palveluista. Huolestuttavaa on, että asumisen tuen palveluita saavat asukkaat voivat jäädä muiden heille kuuluvien lakisääteisten palvelujen ulkopuolelle, sillä esimerkiksi terveydenhuollossa voidaan tulkita ja on myös tulkittu, että asumisen tuen palvelut kattavat kotihoidonkin tarpeet. Näin ei kuitenkaan ole. Asukkaiden oikeus muihin palveluihin tai etuuksiin ei katoa sen myötä, että he saavat asumisen tuen palveluita. Tämä tulee olla selvää kaikissa sote-palveluissa.

On hyvä muistaa, että kaikkien kohdalla ei voi odottaa eikä edellyttää kuntoutumista kohti itsenäistä asumista. Asunnottomuuden, sen pitkittymisen ja tuen tarpeiden taustalla olevat vaikeudet vaikuttavat toimintakykyyn eri tavoin. Toisille tuen tarve voi heikentyneestä toimintakyvystä johtuen olla jatkuva. Harva on täysin opiskelu- tai työkyvytön, mutta heille eivät tarjolla olevat vaihtoehdot välttämättä sovi. Välimallien luominen sekä opiskelu- että työpolkuihin on tärkeää siten, että myös vaikutukset etuuksiin tunnistetaan. On syytä myös tunnistaa ikääntymisestä johtuva lisääntyvä tuen tarve. Muiden ihmisten ja henkilökunnan lähellä oleminen luo monelle turvaa. Vanhuspalvelut kuuluvat myös asunnottomuuden poistamiseen tarkoitetuissa yksiköissä asuville.

3) Ylisektorinen työ ja ennaltaehkäisy –kolmannen sektorin erityisasiantuntemus käyttöön yhdessä julkisen kanssa

Asumisen turvaamisen kannalta siilomaisen työn sijaan sosiaali- ja terveydenhuollon toimijoiden tulisi tehdä tiivistä yhteistyötä siten, että asiakkaan tarpeet ovat lähtökohtana, myös asumisen tarpeet tunnistaen. Tähän yhteistyöverkoston on syytä ottaa mukaan kolmannen sektorin toimijat, niin palveluntuottajatahoina kuin myös toiminnan kehittäjinä, oman alansa asiantuntijaorganisaatioina, vapaaehtois- ja mm. potilasjärjestötoimijoina.

Asumisneuvontatyö, asumisohjaus ja varhainen tuki ovat avainasemassa asunnottomuuden ennaltaehkäisyssä. Asumisneuvonnan avulla tavoitetaan ihmisiä jo siinä vaiheessa, kun asunnottomuusriski ei ole vielä konkretisoitunut. Asumisneuvontatyössä päästään auttamaan asukasta esimerkiksi vuokratien ja velkaantumisen minimoimiseksi ja taloudenhallinnan kasvattamiseksi. Asumisneuvontatyö toimii siltana palveluihin ohjaamisessa, asukkaan keskeisen verkoston kokoamisessa ja asukkaan tarvitsemien etuuksien hakemisessa. On nimittäin selkeä havainto, että palvelut ja etuudet ovat usein saavuttamattomissa, sillä joko niistä ei tiedetä, ei osata hakea niitä tai ei

ymmärretä, mitä tehdä ja miten pitäisi toimia. Asukkaan oma verkosto voi olla olematon tai jopa asukkaan elämönhallinnan ja asioiden hoitamisen kannalta jopa haitallinen. Saavutettavuusongelma on arkinen ja todellinen, siksi tarvitaan ammattilaisten apua. Se, että apua saisi keskitetysti matalan kynnyksen neuvonnalla, esimerkiksi neuvontapisteistä ja myös eri kielillä, olisi tarpeen. On myös havaittu, että talousvaikeuksista selvitäkseen ihmiset tarvitsevat taloudellisen avun lisäksi ohjausta ja neuvoja kokonaisvaltaiseen taloudenhallintaan niin, että pitkän tähtäimen suunnittelu onnistuisi. Kenellekään ei ole hyötyä siitä, että asukas esimerkiksi maksaisi kerralla vuokravelan pois, jos tämä aiheuttaa sen, että muut laskut ja tarpeelliset hankinnat (kuten lääkkeet) jäävät pois, koska niihin ei olekaan enää rahaa. Ihmiset voivat äkillisessä asunnon menettämisen uhkatilanteessa kokea sellaista paniikkia, että harkinta ei onnistu. Näin ollen asumisneuvonnan apua tarvitaan vaikeiden tilanteiden selvittämiseen ja suunnittelun tueksi.²

Kokemusasiantuntijat on viime vuosina otettu vahvemmin mukaan yhdeksi ylisektorisen työn osapuoleksi. Kokemusasiantuntijuuden paikka ja rooli tulee kuvata ja hyväksi havaittujen mallien käyttöä laajentaa. Asunnottomuustyössä kokemusasiantuntijoilla on ollut suuri merkitys asumispalveluita, nais erityisyyttä, rikostaustaisten ja päihteiden käyttäjien palveluita kehitettäessä. Sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisen ja kokemusasiantuntijan työparimalli on todettu tulokselliseksi asiakkaan asioiden edistämiseksi.

² Lisää asumisneuvonnasta mm. ARA (2019): Asumisneuvonta Suomessa [https://www.ara.fi/fi-FI/Tietopankki/Julkaisut/ARAN_raportteja_julkaisusaria/Asumisneuvonta_Suomessa\(50265\)](https://www.ara.fi/fi-FI/Tietopankki/Julkaisut/ARAN_raportteja_julkaisusaria/Asumisneuvonta_Suomessa(50265)); ja Y-Säätiö&NAL (2020) Neuvokkaasti palveluiden piiriin <https://asuntoensin.fi/aineistopankki/neuvokkaasti-palveluiden-piiriin-asumisneuvonta-asumisen-mahdollistajana/>